

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

En quête d'une Philosophie, υπό D. Parodi, Paris, Alcan 1935.

I. Τί εἶνε τὸ βιβλίον τοῦτο; ποῖος εἶνε ὁ σκοπὸς του; Τὴν ἀπάντησιν τὴν δίδει αὐτὸς οὗτος ὁ συγγραφεὺς: εἶνε αἱ βεβαιότεραι ἢ αἱ πιθανώτεραι πεποιθήσεις του ἐπὶ τῶν μεγάλων καὶ αἰώνιων προβλημάτων τῆς μεταφυσικῆς, ἐπὶ τῶν προβλημάτων τοῦ ὄντος καὶ τῆς πράξεως, ἐπὶ τῆς γνῶσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ μας. Εἶνε ἓνα εἶδος ἀπογραφῆς τῶν πορισμάτων εἰς τὰ ὁποῖα κατέληξε κατόπιν τῶν ποικίλων αὐτοῦ μελετῶν. Ἡ σημερινὴ ἐποχὴ εἶνε γεμάτη ἀπὸ ἀβεβαιότητα καὶ σύγχυσιν: εἰς τὴν καθαρὰν νοησιαρχίαν τοῦ XIX αἰῶνος ἐπηκολούθησεν ἓνα ρεῦμα ἀντινοησιαρχικὸν ἢ νεομυστικιστικὸν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν κ. Bergson καὶ τοὺς πραγματιστάς, ἀλλὰ οἱ ἀμέσως κατόπιν φιλόσοφοι τοῦ XX αἰῶνος ἦσαν πάλιν, εἰς τὴν μεταφυσικὴν, καθαρὸν ὁπαδοὶ τῆς νοησιαρχίας: τὸν αὐτὸν χαρακτήρα φέρει καὶ ἡ φαινομενολογία τῶν Γερμανῶν: ἀμέσως μετ' αὐτοὺς ἔρχονται πάλιν φιλόσοφοι μὲ τάσεις πρὸς τὸ συγκεκριμένον θετικόν.— Αἱ πρόοδοι ἀφ' ἐτέρου τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἀνατρέπουσαι τὰς μέχρι τοῦδε ἰσχυούσας ἀρχὰς ἔθετον αὐτόχρημα ἐν ἀμφιδόλῳ ὄχι μόνον τὴν νόησιν ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἀνθρώπινον λογικόν. Ποῖται εἶνε αἱ τάσεις τῶν νεωτέρων αὐτῶν ἰδεολογιῶν καὶ ποῖτα εἶνε τὰ ἐξ αὐτῶν πορίσματα; Αὐτὸς εἶνε ὁ σκοπὸς τοῦ μικροῦ ἀλλ' εἰς ἄκρον ἐνδιαφέροντος βιβλίου, τοῦ ὁποίου θέλωμεν νὰ δώσωμεν περίληψιν ἀμέσως κατωτέρω.

II. Πρὶν εἰσέλθῃ εἰς τὸ κύριον αὐτοῦ θέμα, ὁ συγγραφεὺς προτάσσει μίαν γενικὴν σκέψιν, σπουδαιότατην, διότι καταλήγει εἰς ἓνα γενικὸν χαρακτηρισμὸν τῆς νοήσεως. Εἶνε βέβαιον, λέγει, ὅτι ὁποιαδήποτε κριτικὴ τοῦ ὀρθολογισμοῦ περιέχει μέσα της μίαν ἀντίφασιν: ἐὰν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι φθάνουν μέχρι τοῦ νὰ κλονίσουν τὴν πίστιν ἐπὶ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ τὴν ἐπιστήμην, τὸ πράττουν ἐφαρμόζοντες τὰς ἀπαιτήσεις καὶ τὰς μεθόδους τῆς ἐπιστήμης ταύτης καὶ τοῦ λογικοῦ τούτου. Τὸ νὰ τὰς παρουσιάσωμεν ὡς ἐξαρτωμένας ἀπὸ διαφόρους μεταβαλλομένας συνθήκας τοῦ φυσικοῦ ἢ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος ἢ ἀπὸ ὑποκειμενικὰς προκαταλήψεις, ἰσοδυναμεῖ μὲ τὸ νὰ θέλωμεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν γένεσιν αὐτῶν ἐπὶ τῇ βῆσει μίας καθαρῶς ἐπιστημονι-

κῆς ἀπαιτήσεως, δηλ. νοητικότητος καὶ καθοριστικισμοῦ, καὶ τότε, λογικῶς, ἢ πρέπει νὰ ἔλθωμεν εἰς ἀντίφασιν μὲ τὸν ἑαυτὸν μας ἢ νὰ θέσωμεν τὴν ἀπαίτησιν αὐτὴν ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω τῆς συζητήσεως, τὴν ὁποῖαν προκαλεῖ, καὶ νὰ ἀνυψώσωμεν αὐτὴν εἰς κάτι τὸ ἀπόλυτον. Οὕτω, π. χ. εἰς τὴν θεωρίαν τῆς σχετικότητος, γενικῆς ἢ περιορισμένης, τοῦ Einstein, ἢ ἀρχὴ αὕτη τῆς σχετικότητος ἀποκτᾶ ἀξίαν γενικὴν καὶ ἀπόλυτον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει εἰς ὅλα τὰ ἄλλα πεδία: ἡ ἀρνησις τοῦ λόγου, τοῦ λογικοῦ, δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναπτυχθῇ χωρὶς νὰ διαφεύσῃ αὐτὴ ἑαυτὴν. Ἡ ἰδεοκρατία τοῦ Kant σημαίνει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ποτὲ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ συλλάβῃ ἄλλο τι ἐκτὸς ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς πνευματικῆς του λειτουργίας, καίτοι εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν εὐρίσκεται πάντοτε ἓνας πυρῆν, μιᾶς πραγματικότητος ἔξω τοῦ πνεύματος ὑπαρχούσης, πυρῆν τὸν ὁποῖον εἶνε ἀδύνατον νὰ ἀποβάλωμεν ἢ καὶ νὰ συλλάβωμεν κατὰ τὴν καθαρὰν αὐτοῦ ἀντικειμενικότητα. Ἡ διάνοια εἶνε πρωτίστως ἐνέργεια ἐλευθέρα καὶ δημιουργικὴ, τὴν ὁποῖαν δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ περιορίσωμεν καὶ νὰ ἀκίνητήσωμεν ἐντὸς τῶν πλαισίων, τὰ ὁποῖα ἡ ἰδία κατεσκεύασε διὰ τὰ παρελθόντα δημιουργήματά της, πλαισίων ὅμως τὰ ὁποῖα εἶνε διαρκῶς ἐτοιμῆ νὰ διαπλατύνῃ ἢ καὶ νὰ μεταβάλλῃ. Ἡ ἐπιστήμη, ἡ ἠθικὴ, ἡ Τέχνη ἢ ἡ θρησκεία, ἐμφανίζονται ὡς δημιουργήματά της· εἶνε δὲ πράγματι ἀδύνατον νὰ ἀνατρέξωμεν πέραν αὐτῆς καὶ νὰ ἀναζητήσωμεν ἓνα ἄλλο σημεῖον ἀφετηρίας τῆς διανοίας, ἓνα ἄλλο στήριγμα αὐτῆς ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὴν τὴν διάνοιαν. Ἡ διάνοια εἶνε ἐνεργὸς καὶ συγχρόνως καὶ ἐλευθέρα διότι ὅλαι αἱ ἀρχαί, ἐπὶ τῆ βάσει τῶν ὁποίων συνδέομεν τὰς ἰδέας ἢ τὰ πράγματα διὰ νὰ τὰ ἐννοήσωμεν, προϋποθέτουν ἤδη τὸ αὐτόματον τῆς ἐνεργείας της, καὶ ἀφοῦ προηγεῖται ἐκείνων δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ὑπόκειται εἰς αὐτά. Οἱ νόμοι εἰς τοὺς ὁποίους ὑπακούει, εἶνε οἱ νόμοι τοὺς ὁποίους αὐτὴ ἡ ἰδία θέτει εἰς ἑαυτὴν. Εἶνε λοιπὸν πρὸ παντὸς ἐνέργεια, ἐλευθερία καὶ πρόοδος· ἐν ἀντιθέσει πρὸς οἰονδήποτε ἀναγκαιότητα ἢ ἀδράνειαν, εἶνε ζῶν αὐθορμητισμὸς καὶ θέλησις· οἰονδήποτε διανόημα εἶνε θέλησις πρὸς τὸ διανοεῖσθαι. Περιλαμβάνει λοιπὸν ὅλην τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν γενναιότητα τῶν πράξεων: εἶνε ἐλπίς καὶ πίστις εἰς ἑαυτὴν.

III. Τὰ προβλήματα τοῦ "Οντος. Ἡ διάνοια. Ἡ φιλοσοφία εἶνε πρὸ παντὸς ἓνα σύστημα ἀπαντήσεων, συνεχομένων καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν μὴ συγκρουομένων μεταξύ των, ποὺ δίδομεν εἰς τὰ προβλήματα ποὺ μᾶς θέτει ἡ πέτρα καὶ ἡ ζωὴ. Ἄς ἀνατρέξωμεν λοιπὸν εἰς τὴν ῥίζαν τῆς ἀμέσου πείρας ἀπὸ ὅπου ξεκινοῦν αἱ διάφοροι ἀντιλήψεις ποὺ εἶνε δυνατὸν νὰ ἔχωμεν περὶ τοῦ ἑαυτοῦ μας καὶ περὶ τῶν πραγμάτων. Ὅσον καὶ ἂν ἀνατρέξω εἰς τὸ παρελθὸν διὰ τῆς μνήμης, εὐρίσκω πάντοτε τὰ αὐτὰ στοιχεῖα τῆς πείρας μου: ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀντικείμενα ἐν τῇ χώρῃ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ ὑλικὸν τοῦτο συνδεδεμένον μὲ

Υποκειμενικά καταστάσεις, χαράς, λύπας, επιθυμίας κλπ. αί όποται δέν εύρίσκονται έν τῷ χώρῳ, ἀλλά μοῦ παρουσιάζονται μόνον έν χρονικῇ ἀλληλουχίᾳ. Ἡ έρευνά μου δυνατόν νά ἀρχίσῃ ἀπό οἰονδήποτε έκ τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν τῶν φαινομένων, ἀφήνοντας έντελῶς κατὰ μέρος τήν ἄλλην. Ἡ θετική ἐπιστήμη ξεκινάει ἀπό τὰ πράγματα. Ἀλλά δέν εἶνε δυνατόν νά λησιμονήσω έντελῶς καί τὰ φαινόμενα τῆς δευτέρας κατηγορίας· τότε προσπαθῶ νά τὰ έρευνήσω λαμβάνων ὡς βάσιν τᾶς ἐξωτερικάς καί σωματικάς αὐτῶν ἐκδηλώσεις, καί οὕτω φθάνω νά κατασκευάσω ὁλόκληρον τὸ σύμπαν καί τόν ἑαυτόν μου μέ στοιχεῖα τοῦ χώρου, καί ἐπί τῆς βάσεϊ τῶν νόμων τοῦ χώρου. Αὐτῇ εἶνε ἡ πρώτη ἀπόψις περὶ τῆς φύσεως. Ἡ φιλοσοφία ὅμως δι' ἡμᾶς τοὺς νεωτέρους ἤρχισε ἀπό τήν στιγμὴν ὅπου, μέ τόν Descartes καί τόν Καντ, ἠγνοήσαμεν ὅτι ἡ ἀπόψις αὕτη δέν εἶνε παρά μία ἀφαίρεσις, ἕνα κατασκευάσμα. Μοῦ εἶνε ἀδύνατον νά μὴ βλέπω ὅτι ὁ κόσμος δέν εἶνε μόνον ποσότης ἀλλά καί ποιότης. Ἡ ἐπιστημονική σκέψις θέλει νά ἀναγάγῃ τὴν ποιότητα εἰς τὴν ποσότητα, νά ἐξηγήσῃ τὴν πρώτην διὰ τῆς δευτέρας. Ἡ κριτική ὅμως σκέψις ἀπέκτησε τὴν βεβαιότητα, ὅτι ἡ ποσότης καί τὸ μέτρον δέν εἶνε παρά μόνον σχέσεις, ποτέ πράγματα· εἶνε σχέσεις πού θέτει ἡ νόησις, ἰδέαι, ἔννοιαι τᾶς ὁποίας, ἀπό τοῦ Καντ, ἔχομεν τὴν τάσιν νά θεωρήσωμεν, ὅτι ὁ νοῦς ἐπιβάλλει ἐπὶ μιᾶς προϋπαρχούσης πραγματικότητος. Ἀπὸ τῆς δευτέρας αὐτῆς ἀπόψεως φαίνεται, ὅτι τὸ ποιητικὸν στοιχεῖον καταλαμβάνει τὴν πρωτεύουσαν θέσιν. Πλὴν τούτου βλέπομεν ὅτι ὁ κόσμος τοῦ χώρου δέν εἶνε ποτέ δυνατόν νά γίνῃ ἀντιληπτός εἰμὴ μόνον διὰ μέσου ἑνὸς ἄλλου κόσμου, τοῦ κόσμου τοῦ συνειδότης μου. Καί μάλιστα εἶνε δυνατόν νά εἴπωμεν, ὅτι μόνον τὴν διανόησίν μου εἶνε δυνατόν νά συλλάβω ἀμέσως, ὅλα δὲ τὰ ἄλλα δι' αὐτῆς καί έν αὐτῇ. Μοῦ εἶνε ἀπολύτως ἀδύνατον νά ἀντλήσω τὸ αἶσθημα καί τὴν νόησιν ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικόν, ἀπὸ τὴν ἀψυχον ὕλην. Ὁ κόσμος τοῦ αὐστηροῦ μηχανισμοῦ μόνον διὰ τῆς διανοήσεως τοῦ σοφοῦ, ὁ ὅποτος τὸν διανοεῖται, εἶνε δυνατόν νά ὑπάρξῃ· διότι, μόνος του, χωρὶς τᾶς σχέσεις πού θέτει ὁ νοῦς τοῦ ἐπιστήμονος, τὰ μέρη του δέν ἀποτελεῶν παρά ἕνα νέφος ἀπὸ κοσμικὰ στοιχεῖα· ἄτομα, ἰόνια, κυμάνσεις κλπ. Ἡ μόνη λοιπὸν ἀρχική πείρα, ἄμεσος καί βεβαία εἶνε ἐκείνη ἐπὶ τῆς ὁποίας θεμελιούται ἡ ἰδεοκρατία.

Τὸ τριῦτον δέν σημαίνει βεβαίως ὅτι πρέπει νά θεωρήσωμεν, ὅτι τὸ σύμπαν κρέμαται ἀπὸ τὴν ἐφήμερον ὑπαρξίν τῆς ἀτομικῆς μου συνειδήσεως, καθόσον ἡ ἄμεσός μου πείρα δέν εἶνε ἡ πείρα μόνον τῶν υποκειμενικῶν μου καταστάσεων, ἀλλ' ἡ πείρα αὐτῆς ταύτης τῆς διανοήσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἕνα σύμπαν ἀντικειμένων, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συνδεδεμένων μεταξύ των, μοῦ εἶνε πάντοτε δεδομένον μαζί μέ αὐτήν· εἰς τὸ σύμπαν τοῦτο ἔχει τὴν θέσιν του καί τὸ ἄτομόν μου, εἰς τρόπον ὥστε καί αὐτὸ καί ὁλόκληρον τὸ σύμπαν δέν ὑφιστάμεθα παρά

διὰ τῆς διανοήσεως. Ἡ διανόησις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ περικλείεται δλόκληρος εἰς τὴν ἀτομικὴν συνείδησιν, διότι εἶνε προγενεστέρα τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἰδέας τοῦ ἐγὼ καθὼς καὶ τῆς συνειδήσεως ὡς ἀτομικῆς. Πρῶτη εἶνε ἐκείνη, καὶ τὸ ἐγὼ δι' ἐκείνης, ὄχι ἐκείνη διὰ τοῦ ἐγὼ. Μόλις ὁμως φθάσω εἰς τὸ συμπέρασμα αὐτό, μοῦ ἐπιβάλλεται ὡς ἀλήθεια ἀπόλυτος ἢ ὑπαρξίς μίας διανοήσεως καθ' ἑαυτήν, ἀπηλλαγμένης πάσης σχετικότητος καὶ ἐξαρτήσεως ἀπὸ οἰασδῆποτε καθ' ἕκαστον ὑπάρξεως. Ἡ κρίσις, αὐτόματος καὶ ἀπόλυτος ἀναφαίνεται πάλιν ὡς μόνον θεμέλιον τοῦ ἑαυτοῦ της, διότι ἀποτελεῖ τὸ θεμέλιον τῶν πάντων. Κατὰ ταῦτα ἡ διανόησις μᾶς δίδει, εἰς τὴν στιγμαιοῦτητα τῆς κρίσεως τὸν δυαδισμόν τοῦ ἀντικειμένου καὶ τοῦ ὑποκειμένου, τῆς φύσεως καὶ τοῦ πνεύματος, διότι ἀποτελεῖ αὐτὴν ταύτην τὴν ἐνέργειαν, ἣ ὁποῖα τὰ συνδέει μὲ τὸ νὰ τὰ θέτῃ ἀντιμέτωπα, καὶ οὕτω πράγματι τὰ δημιουργεῖ. Αὐτὸ εἶνε τὸ διανοεῖσθαι.

Ἡ προτεραιότης αὐτῆ τῆς συνειδήσεως περικλείει διαφόρους συνεπειάς. Πρῶτον, ὅτι ἡ διανόησις καθὸ καθαρὰ ἐνέργεια εἶνε ἀνεξάντλητος· ὅτι δὲν εἶνε δυνατόν νὰ συλλάβῃ ἑαυτήν εἰμὴ ἀντικειμενοποιούσα ἑαυτήν, δηλ. περιορίζουσα ἢ ἐν ὠρισμένῃ μέτρῃ ἀκίνητοποιούσα ἑαυτήν. Ἴδού διατὶ ἕνα πλήρες καὶ κλειστὸν σύστημα τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐπιστήμης εἶνε ἀδύνατον, τόσον κατ' ἔκτασιν ὅσον καὶ κατὰ βάθος, διότι δὲν θὰ ὑπῆρχε πλέον τίποτε πρὸς νόησιν, καὶ ἡ διάνοια ἠριαμβεύουσα θὰ κατέστρεφεν αὐτὴ ἑαυτήν. Πρέπει λοιπὸν νὰ ὑπάρχῃ κατὰ τὸ ἀ-λογικόν, κατὰ πού νὰ μᾶς φαίνεται ὡς καθαρὰ ἀντικειμενικότης καὶ ὕλη, διὰ νὰ εἶνε δυνατόν εἰς τὴν διάνοιαν νὰ ἐργασθῇ δημιουργικῶς ἀφομοιούσα αὐτό. Ἐκ τούτου ὁμως πάλιν ἔπεται ὅτι ἡ διανόησις ἐκφεύγει ἐν μέρει ἑαυτῆς, καὶ ὅτι ἡ ἐνσυνείδητος ἐργασία της προϋποθέτει μίαν ἐνέργειαν ἀσυνείδητον ὑπὸ ὠρισμένην ἔννοιαν. Ἡ ἐνέργεια τοῦ διανοεῖσθαι συνίσταται εἰς τὸ νὰ γνωρίσωμεν κατὰ τι, ὄχι ὁμως καὶ τὴν πράξιν διὰ τῆς ὁποίας τὸ γνωρίζομεν. Αὐτὴ αὕτη ἡ ἐνέργεια δὲν εἶνε δυνατόν πράγματι νὰ γνωσθῇ, ἄνευ κινδύνου νὰ γίνῃ ἀπλῶς ἡ ἰδέα τοῦ γιγνώσκειν, δηλαδή νὰ γίνῃ κατὰ τὸ ἐντελῶς ἀφηρημένον. Σημαίνει ἄρα γε τοῦτο ὅτι ἡ δημιουργικὴ αὐτὴ ἐνέργεια, ἣ ἐνυπάρχουσα εἰς κάθε ζωὴν καὶ ἀνωτέρα τῶν κατηγοριῶν, τῶν σαφῶν ἰδεῶν, καὶ τῶν δεκτικῶν διατυπώσεως κανόνων, εἶνε ῥιζικῶς διάφορος καὶ ξένη πρὸς αὐτάς; Βεβαίως ὄχι· ἀχώριστος ἀπὸ πάσαν διανόησιν εἶνε κατ' οὐσίαν ὁμοουσία μὲ αὐτήν καὶ κάθε ἄλλο παρὰ ἀντίθετος καὶ ἀντιφατικὴ· ὀρθὰ δὲ καὶ ὠραῖα εἶπεν ὁ κ. Lalande ὅτι ὁ νοῦς εἶνε λόγος συντακτικὸς πρὶν νὰ γίνῃ λόγος συντεταγμένος.

Βεβαίως κάθε διανόησις προϋποθέτει, ἔναντι μίας διανοουμένης συνειδήσεως, κατὰ τι πού πρόκειται νὰ νοηθῇ, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ ἀπόδειξιν ὅτι τὰ πράγματα εἶνε ὀριστικῶς καὶ τελειωτικῶς ἀ-λογικά, ὅτι ὁ νοῦς εἶνε ῥιζικῶς ἑτερογενές τι, ἀλλ' ἀπλῶς εἶνε ἡ διαπίστωσις

τῶν ἀναγκαίων προϋποθέσεων τῆς πράξεως τοῦ διανοεῖσθαι, δηλ. πάλιν τῆς ὑπάρξεως τῆς διανοίας.

Ἐὰν θελήσω γὰρ συλλάβω τὴν φύσιν καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἀνεξαντλήτου αὐτῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, μοῦ φαίνεται ὅτι ἡ διανόησις προϋποθέτει ὡς σιωπηρῶς τεθειμένον πέριξ ἐμοῦ τὸ σύνολον τῶν πραγμάτων ποῦ μοῦ εἶνε δυνατόν γὰρ σκεφθῶ, καὶ τῶν ὁποίων τὸ μεγαλείτερον μέρος μοῦ διαφεύγει καὶ θὰ μοῦ διαφεύγει ἔσσει. "Ὅταν σκέπτομαι κάτι τι, ὅταν γινώσκω κάτι τι, ἔχω τὸ συναίσθημα, ὅτι ἦτο ἐκεῖ πρὶν τὸ διανοηθῆναι. ὅταν κρίνω καὶ διαπιστῶ σχέσεις, ἢ εὐρίσκω μίαν ἀλήθειαν, ἔχω ὁμοίως τὸ αἴσθημα, ὅτι ἡ ἀλήθεια αὐτὴ ἦτο ἐκεῖ καὶ πρὶν τὴν εὐρίσκειν καὶ ὅταν συναρμολογῶ ὅλα αὐτὰ εἰς ἓνα σύστημα καὶ ἓνα σύμπαν μὲ συνοχήν καὶ ἔννοιαν, ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ἡ σύνθεσίς μου αὐτὴ εἶνε ἕρπῆ καὶ νόμιμος, καὶ ὅτι τὸ σύμπαν δὲν εἶνε καμμία ραψωδία καμνωμένη ἀπὸ κακῶς συνερραμμένα τεμάχια, ἀλλ' ἔχει τὴν συνοχήν ἐνὸς ποιήματος, τοῦ ὁποίου ἡ ἐσωτερικὴ ἐνότης συγκρατεῖ τὰ κατ' ἑκάστον ἐπεισόδια. "(Ὅχι βέβαια ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι εἶνε τοῦτο τελειωμένον καὶ κεκλεισμένον, πρᾶγμα ποῦ εἶνε ἀδύνατον, ὅπως εἶδομεν ἀνωτέρω, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι λαμβάνω συνείδησιν τῶν νόμων ποῦ τὸ διέπουν. Καὶ μὲ τοὺς νόμους τούτους συμβαίνει τὸ αὐτό: λαμβάνω συνείδησιν αὐτῶν μὲ τὸ γὰρ τοὺς ἐφαρμόζω, καὶ ἔχω τὴν ἐντύπωσιν ὅτι προϋπήρχον ἤδη· τοὺς ἀντιλαμβάνομαι ὅτι ἔχουν ὡς ἔργον γὰρ προσυλλάξουν τὴν νόησιν ἀπὸ τοῦ γὰρ καταστρέψη ἑαυτὴν ἀλλὰ συγχρόνως καὶ γὰρ καθιστοῦν δυνατὴν τὴν πρόοδον αὐτῆς.

Πάντοτε ἡ φιλοσοφία ἐλλείρησεν ὡς ἔργον τῆς γὰρ ἀποχωρήσει τὰς πρώτας αὐτὰς ἀρχὰς τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, γὰρ καθορίσει τοὺς κατευθυντήριους αὐτοὺς νόμους, γὰρ διατυπώσῃ τουτέστιν ἓνα πλῆθος τῶν κατηγοριῶν. Ἀλλὰ, ἂν καὶ τοὺς νόμους τούτους τοὺς ἀπαιτεῖ κάθε διανόησις, δὲν ἔπεται ὅτι ἀποτελοῦν αὐταὶ σύστημα ἀκίνητον ἢ ἀκαμπτὸν· ἡ διανόησις βεβαίως τοὺς ἀνακαλύπτει εἰς κάθε ἐνεργείαν τῆς, δὲν ἔχουν ὅμοιος ἀναπτυχθῆ οὔτοι ἐντὸς αὐτῆς παθητικῶς, σὰν ἓνα ἀντικείμενον μέσα σὲ μιὰ θήκη· τὸναντίον, αἱ ἀρχαὶ αὐταὶ καθορίζουν ἑαυτὰς ἐνεργῶς καὶ ἀποκτοῦν ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν μόνον ἐφ' ὅσον διατυποῦνται· εἶνε, κατὰ συνέπειαν, δεκτικαὶ ἀκριβεστέρας ἐκφράσεως, μεταρρυθμίσεως καὶ βαθύνσεως. Εἶνε λοιπὸν δυνατόν ἓνα σύστημα κατηγοριῶν γὰρ ἀνακαλύπτεται βαθμιαίως, γὰρ εἶνε διαρκῶς ἀτελές καὶ προσδευτικόν, καὶ ὅμοιος πάντοτε ἐν καὶ ἀναγκαῖον δικαίω, ποῦ προϋπάρχει λογικῶς τῶν διαθεημάτων διὰ τῶν ὁποίων ἡ διανόησις λαμβάνει ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατοχὴν αὐτοῦ.

IV. Ἡ φύσις. Ἡ πρώτη καὶ πλέον ἄμεσος βεβαιότης τὴν ὁποίαν μᾶς δίδει ὁ ἰδεαλισμὸς, εἶνε, κατὰ ταῦτα, ἡ ὑπαρξὶς καὶ προτεραιότης τοῦ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα εἶνε ἐνέργεια. Εἶνε δυνατόν γὰρ προχωρήσωμεν πάρα πέρα, καὶ γὰρ ἀναζητήσωμεν κάτι ποῦ γὰρ εἶνε ἀκόμη πλέον

ἀπαρχή; Οἰαδήποτε «ἀπαρχή», ὅπως καὶ τὸ ἀπόλυτον μηδέν, εἶνε ἀδύνατον νὰ νοηθοῦν. Δὲν ὑπάρχει ἀπαρχή, ἔναρξις, διὰ τὴν νόησιν διότι ὁ χρόνος, δηλαδὴ μία ὠρισμένη τάξις ἢ δυνατότης διαδοχῆς, δὲν ἐμφανίζεται παρὰ μόνον μαζὶ μὲ τὴν νόησιν: ἢ μνήμη δημιουργεῖ τὸν χρόνον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν χῶρον, ὁ ὅποτος δὲν εἶνε παρὰ ἢ δυνατότης τῆς κινήσεως τῆς διανόησεως. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἢ κίνησις δὲν εἶνε παρὰ τὰ ἴχνη τοῦ ἀφήνει ἢ ἐνέργεια, ὅταν θεωροῦμεν αὐτὴν ὅχι ὅπως ἀναπτύσσεται ἐντὸς τῆς συνειδήσεως, ὡς ὀρμὴ ἑνιαία καὶ ἀδιαίρετος, ἀλλὰ ἐξωθεν, ἐντὸς τοῦ χώρου μεταξὺ τῶν ἀκράτων αὐτῆς σημείων. Διὰ τοῦτο θὰ ἦτο ἴσως δυνατόν νὰ ἀποκαλέσωμεν τοὺς λεγομένους νόμους τῆς φύσεως ὡς τὰς ἀρχὰς τῆς νοητότητος ἢ τῆς προσοτικῆς διατηρήσεως εἴτε τῆς κινήσεως, εἴτε τῆς μάζης, εἴτε τῆς ἐνεργείας.

Ἐὰν ὁμοίως ἢ μηχανικὴ κίνησις, περιελάμβανεν ἴση, καὶ εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τοῦ ὄντος, μίαν ἐσωτερικὴν ἰκανότητα εἰς τὸ νὰ παρατείνεται καὶ διατηρεῖται ἀφ' ἑαυτῆς, ἐὰν προϋπέθετε τὴν ἀδιάκοπον ἐξωτερικευσιν μιᾶς ἐντάσεως, θὰ ἀπετέλει τοῦτο προφανῶς μίαν τάσιν, εἰς δὲ τὴν στοιχειώδη ταύτην ἔννοιαν τῆς τάσεως θὰ συνηντῶντο καὶ θὰ συνηνοῦντο, ὡς εἰς κοινὴν ῥίζαν, τὸ φυσικὸν καὶ τὸ ψυχολογικόν, τὸ ἀντικειμενικὸν καὶ τὸ ὑποκειμενικόν, καὶ θὰ εἴχομεν οὕτω μίαν γέφυραν μεταξὺ τοῦ κόσμου τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καὶ τοῦ κόσμου τῆς ἐνσυνειδήτου ὑπάρξεως. Ἴσως μάλιστα εἰ δύο αὗτοι κόσμοι νὰ ἐκφράζουσαν ἀπλῶς τὰς δύο φάσεις μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματικότητος. Οὔτε ἢ κίνησις, οὔτε ἢ δύναμις εἶνε δυνατόν νὰ ἀναχθεῖν εἰς τὴν ἐκτεταμένην ὕλην. Ἀλλὰ μία τάσις, κατὰ τὴν ἀπλήν ἔννοιάν τῆς, εἰς τί εἶνε δυνατόν νὰ τελίη ἐκτὸς εἰς τὸν ἑαυτὸν τῆς, δηλ. εἰς τὸ νὰ διατηρηθῆται καὶ νὰ ἐξακολουθη; καὶ ἀφοῦ δὲν ἔχει μέσα τῆς ἐκεῖνο τὸ ὅποτον θὰ τὴν ἰκανοποιεῖ, σημαίνει ὅτι θὰ εἶνε τάσις εἰς τὸ νὰ ὑπερῶη ἑαυτὴν καὶ νὰ κατακτήσῃ κατι ἄλλο.

Εἰς τὴν μηχανικὴν αἱ κινήσεις καὶ αἱ δυνάμεις συναντῶνται, συγκρούονται, συνδυάζονται. Ἡ μετάδοσις τῆς κινήσεως εἶνε σκοτεινότερον μυστήριον ὅταν μία σφαῖρα τοῦ σφαιριστηρίου κτυπῆ μίαν ἄλλην καὶ τῆς μεταδίδει μέρος τῆς κινήσεώς τῆς, συμβαίνει κατι τοῦ ὑπερβαίνει τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν. Ἴσως νὰ εὕρισκώμεθα, εἰς τὸ χαμηλὸν τοῦτο πεδίον, εἰς τὸ σημεῖον τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἀντικειμενικοῦ εἰς τὸ ὑποκειμενικόν. Ὅ,τι ἐξωτερικῶς παρίσταται ὡς κρούσις, ἐσωτερικῶς καὶ καθ' αὐτὸ εἶνε ἢ συγχώνεσις δύο αὐθορμητισμῶν, ἢ ὅποια καταλήγει εἰς νέον αὐθορμητισμόν. Ἐξωτερικῶς, βεβαίως, μόνον ἐπαφήν ἐν τῷ χώρῳ διακρίνομεν, ὅ,τι ὁμοίως ἐκ τῆς συγκρούσεως προέκυψε εἶνε καθ' ἑαυτὸ ἑνιαῖον: ἢ ὀρμὴ τοῦ προσέλαθε τὸ κινούμενον ἀντικείμενον, ἐσωτερικεύθη καὶ περιελήφθη εἰς τὴν προτέραν ὀρμὴν, καὶ συνεχωνεύθη μετ' αὐτῆς εἰς τὴν νέαν κίνησιν. Μόνον ἐσωτερικῶς ἐξετάζοντες τὸ πρᾶγμα, ψυχολογικῶς οὕτως εἶπετε, εἶνε δυνατόν νὰ νοήσωμεν τὴν τοιαύτην συγχώνευσιν. Ἐὰν αὐξή-

σώμεν τὰς κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον συγχωνευομένας τάσεις καὶ ὁρμάς, φθάνομεν εἰς συνδυασμοὺς καὶ εἰς συνθέσεις, αἱ ὅποια μᾶς φέρουν ἕως εἰς τὸν ἀνώτατον βαθμὸν τῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν δυνάμεων. (Ὅτι, ἀδράνεια, ἐνστικτον, ἐγωϊσμός, τελεολογία, ἠθικότης εἶνε δυνατόν νὰ θεωρηθῶν ὅτι διατάσσονται πρὸς μίαν κοινὴν κατεύθυνσιν, καὶ τὸ σύνολον ἐμφανίζεται ὡς ἓάν, εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν φαινομένων, νὰ περιήχεται κάποιον νόημα. Ὑπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀντικειμενικοῦ μηχανισμοῦ θὰ πάλαι ἓνα εἶδος διαχύτου ἐλευθερίας καὶ συνειδήσεως, καὶ χάρις εἰς αὐτὴν θὰ ἤρχομεθα εἰς ἐπαφὴν μὲ τὴν πνευματικὴν πραγματικότητα, ἡ ὅποια χρησιμεύει ὡς βᾶσις τῆς προσετικῆς καὶ χωρικῆς μορφῆς τῶν πραγμάτων. Ἡ σκοπιμότης τοῦ ἐνυπάρχει εἰς τὴν νόησιν, καὶ τοῦ ἡ ἐννοιά της εἶνε νὰ διατηρήται καὶ νὰ προσδεύη, θὰ ἀντιστοιχεῖ πρὸς αὐτὸν τὸν νόμον τῶν πραγμάτων καὶ πρὸς τὴν φύσιν τῶν ὄντων τοῦ διανοεῖται, καὶ θὰ παρέχει εἰς αὐτὰ μίαν ἀνεξάρτητον ὑπαρξιν, ἀνάλογον πρὸς ἐκείνην τὴν ὅποιαν κάθε ὑποκείμενον μὲ συνείδησιν ἀποδίδει εἰς ἑαυτὸ καὶ εἰς τοὺς ὁμοίους του. Μὲ ἄλλας λέξεις ἡ ἀδράνεια, ἡ τάσις, ἡ ζωτικὴ ὁρμή, ἡ θέλησις πρὸς τὸ ζῆν, τὸ διανοεῖσθαι δὲν εἶνε, λέγει ὁ συγγραφεύς, ἕροι ἀντιθετικοὶ ἀλλὰ ὁλοεῖ τὰ διάφορα στάδια μίας καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας, μίας καὶ τῆς αὐτῆς πραγματικότητος, τῆς ὅποιας τὸ πρωτότυπον εὐρίσκομεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας.

Ἐἰς μίαν τοιαύτην θεωρίαν ἡ ἀντιστοιχία τῶν δύο ἀπόψεων γίνεται καταφανεστάτη ὡς ἔκ τοῦ γεγονότος, ὅτι οἱ δύο ἕροι τῆς σχέσεως, τὸ ὑποκείμενον καὶ τὸ ἀντικείμενον μεταβάλλονται διαρκῶς ἓ εἰς εἰς τὸν ἄλλον, καὶ προϋποθέτουν ἀμοιβαίως ἀλλήλους. Βεβαίως οἱ διάφοροι τρόποι τῆς νοήσεως καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ ἀφηρημέναι κατηγορίαι τοῦ μᾶς χρησιμεύουν διὰ νὰ ἀναπαριστῶμεν εἰς τὸν ἑαυτὸν μας τὰ ἀντικειμενικὰ δεδομένα, φαίνεται νὰ ἀναθλύζουν ἀπὸ τὴν ποῖδ βᾶθειά μας αὐτόματον πνευματικότητα· δὲν μᾶς εἶνε ὅμως δυνατόν νὰ τὰς ἀντιληφθῶμεν παρὰ μόνον ἀφοῦ ἀντικειμενοποιηθῶν διὰ τῆς συνηθείας, ἢ σκληρυνθῶν καὶ σταθεροποιηθῶν μὲν γιὰ πάντα εἰς αὐτομάτους μηχανισμοὺς. Τοιοῦτοι μηχανισμοὶ εἶνε πρὸ παντός αἱ λέξεις, ἢ τὰ παντός εἶδους σημεῖα — ἢτοι ἀορίστως ἀναμνησκομένοι ἢ ἐσωτερικῶς προφερομένοι, συγκεχυμένη ἀναπαράστασις γεγραμμένων χαρακτήρων κλπ. — τὰ ὅποια χρησιμεύουν ὡς ἄμεσα ὄργανα διὰ τὴν διανόησιν, καὶ τοῦτο διότι εἶνε γεμάτα ἀπὸ νόημα γενικόν, ἀπὸ συμβολικὴν ἀξίαν τοῦ τὰ καθ' ἑαυτὸν κατάλληλα ν' ἀνταλλάξωσιν πρὸς ἄλλα σημεῖα καὶ αὐτὰ κατὰ τὸ ἡμισυ συμβολικά. Ἐποτέ ἄλλο δὲν εὐρίσκομεν, ἔάν θελήσωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν νόησιν μας ἐνεργοῦσαν. Ἡ νόησις δὲν εἶνε δυνατὴ εἰ μὴ διὰ τοῦ ἐνάριθμου λόγου, ὁ ὅποιος ὅμως εἶνε ἔργον ἰδικόν της. Ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως συνιστᾶται καὶ διατυπῶνται συγχρόνως διὰ μίας καὶ ἀδιαιρέτου κινήσεως. Ἡ νόησις δὲν εἶνε ποτὲ ἄλλο ἢ ποτὲ παρὰ σύνθεσις καὶ ἐνωσις παραστάσεων καὶ ἰδεῶν, δηλαδή εἰ-

κόνων και σημείων, διὰ σχέσεων τριούτων ἔξω τῶν ὁποίων δὲν ἔχουν ταῦτα οὔτε ἀξίαν οὔτε νόημα, εἰς τρόπον ὥστε τὸ πλεόν πνευματικὸν και τὸ πλεόν ἄϋλον μέρος τοῦ πνεύματος δὲν συνίσταται παρὰ εἰς μίαν ἀέναον σύνδεσιν, ἀνάμνησιν στοιχείων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αἰσθητῶν και κατὰ ἡμισυ ἤδη ὑλικῶν, μορφῶν ἢ συμβόλων διαφόρου εἴδους, κατὰ διάφορον βαθμὸν ἀφηρημένων. Ὅποτε ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ὑλικοῦ και πνευματικοῦ ἐμφανίζεται ὡς ἐσωτερικὴ συσχέτισις δύο ὑψέων ἀδιαιρέτων τοῦ ὄντος: τὸ πνεῦμα εἶνε ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διανοεῖται τὴν ὕλην, ἀλλὰ διὰ τὸ νὰ τὸ πράξῃ δὲν ἔχει ἄλλο μέσον παρὰ τὴν δημιουργήσῃ νέα στοιχεῖα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αἰσθητά, οἷον λέξεις, σημεῖα κλπ. Διὰ τῶν συμβόλων τούτων τῶν παντοειδῶν ἢ νόησις συνδέεται στενῶς πρὸς τὸ ὑλικόν, τὸ ἐν τῇ χώρῃ. Ἡ θεμελιώδης λοιπὸν μεταφυσικὴ ἀντίθεσις δὲν ἔγκειται εἰς τὴν ἀντίθεσιν κόσμου και συνειδήσεως, πνεύματος και φύσεως, ἀλλ' εὐρίσκεται ἐντὸς ἡμῶν, δηλ. εἰς τὴν ἀντίθεσιν τῆς ἰδέας και τῆς λέξεως ἢ τοῦ σημείου, τοῦ ὑποκειμένου και τοῦ ἀντικειμένου· ἀντίθεσις ὁμοῦ ἢ ὁποῖα δὲν ἀποτελεῖ ριζικὴν ἀντίφασιν ἀλλὰ μᾶλλον τὴν δημιουργίαν τοῦ ἐνός τῶν ὄρων ἐντὸς τοῦ ἄλλου. Ἀλλὰ τότε και ἡ ὕλη ἐμφανίζεται, τοῦλάχιστον εἰς τὸν ἔμψυχον κόσμον, ὡς τὸ ἴχνος τῆς πνευματικῆς δημιουργικότητος. Ἐν τοιαύτῃ ὁμοῦ περιπτώσει δὲν εἶνε παράλογον νὰ θέλωμεν νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐκ τῶν ἐνδον τὰ φαινόμενα τοῦ φυσικοῦ και μηχανικοῦ κόσμου, παντοῦ δηλ. ὅπου βλέπομεν κίνησιν και ἀλλοιώσιν. Βεβαίως διατηρεῖται ὁ δυϊσμός σώματος και πνεύματος ἀλλὰ δὲν πρόκειται πλέον περὶ δύο ἑτερογενῶν οὐσιῶν ἐξ ἴσου πραγματικῶν, ἀνεξαρτήτων ἀπ' ἀλλήλων και αὐτάρκων.

Πῶς ὁμοῦ θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσωμεν τὴν σχέσιν μίας ἀτομικῆς συνειδήσεως και σκέψεως πρὸς τὸν ἐγκέφαλον και τὸ νευρικὸν σύστημα ἢ τὸ σῶμα τοῦ ἀτόμου αὐτοῦ; Βεβαίως, αἱ πραγματικαὶ συνθήκαι μίας ἀνθρωπίνης διανοίας εἶνε πολλαί, πικίλαι και πολύπλοκοι. Ἀλλ' ἐλόκληρον τὸ συγκρότημα τοῦτο τῶν μηχανισμῶν, τῶν συνηθειῶν και αὐτοματισμῶν δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς σύστημα ὑλικῶν ὀργάνων διατελούντων εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ἐνός καθαρῶς πνευματικοῦ νοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἱεραρχία λειτουργιῶν, αἱ ὁποῖαι διατελοῦν εἰς ἀλληλεξάρτησιν και χρησιμοποιοῦν ἀλλήλας· κάθε μία εἶνε ὄργανον ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἀνωτέραν λειτουργίαν και πάλιν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δυναμισμὸς και τάσις, και κάθε μία γίνεται ἔξωθεν ἀντιληπτὴ εἰς τὰς σωματικὰς ἀλλοιώσεις ἢ τὰς ἐν τῇ χώρῃ κινήσεις διὰ τῶν ὁποίων ἐξωτερικεύεται. Οὕτω λοιπὸν ἡ ψυχὴ φαίνεται ἐν σχέσει πρὸς τὸ σῶμα ὡς κατὰ τὸ πνευματικόν· τὸ σῶμα πάλιν θὰ ἐμφανισθῇ ὡς πνευματικὸν ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἄψυχον ὕλην, και εἰς τὴν τελευταίαν αὐτὴν ἀκόμη ἢ κίνησις δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ ἀναχθῇ εἰς τὴν ἀπλήν ὑλικότητα. Μόνον ὁ χώρος και αἱ ποσοτικαὶ σχέσεις δὲν θὰ ἔχουν τίποτε τὸ πνευματικὸν διότι αὐτὰ εἶνε ἀπλῶς σύμβολα μαθηματικά, ὅροι τοῦ ὄντος ἀλλ' ὄχι τὸ ὄν, ἀπλῶς πλαίσια και μορφαὶ ἀντικειμενικότητος.

Τοιούτου είδους αντίληψεις είνε βεβαίως δυνατόν νά κατακριθοῦν ὡς ἀνθρωπομορφικαί, ἔτι είνε ἀντίθετοι πρὸς τὰς μεθόδους καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης. Ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς ὅμως τὸν ὁποῖον ἀποκρούει τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα είνε ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος διὰ τὴν θετικὴν ἐξήγησιν καὶ εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς ἐπιστήμης παρεμβάλλει ἀναλογίας εἰλημιμένας ἐκ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας ἢ σκοποῦς τελεολογικούς. Ἡ ἐπιστήμη πρέπει νά μείνῃ ἐπιστήμη, καθοριστικὴ, μηχανικὴ, ποσοτικὴ καὶ κυρίαρχος εἰς τὸ ἔδαφός της. Τὸ ζήτημα ὅμως παραμένει ἀκέραιον ἐπὶ ἄλλου ἐπιπέδου, ὅταν δηλ. θέλωμεν νά εὕρωμεν, νά ἐξηγήσωμεν τὰ φαινόμενα καὶ τὴν ἔκτασίν της καὶ νά καθορίσωμεν τί εἶδους είνε αἱ πραγματικότητες μεταξὺ τῶν ὁποίων ὑφίστανται αἱ σχέσεις. Ἡ ἐπιστήμη ἐξετάζει τὰ φαινόμενα ὅπως παρουσιάζονται εἰς τὸν ἀφθαλμὸν ποῦ τὰ παρατηρεῖ ἢ εἰς τὸ ὄργανον ποῦ τὰ καταχωρίζει, εἰς τὴν σκέψιν ἢ ὅποια ἐξέλιπεν τὰ μετρεῖ καὶ τὰ περιγράφει. Ἡ ἐπιστήμη δὲν πρόκειται νά ἀσχοληθῇ μὲ τὸ νά εὕρῃ μὴ τυχὸν παρουσιάζουσιν ἀκόμη καὶ μίαν ἄλλην φάσιν, μήπως ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν ἔχουν συγχρόνως καὶ ἕνα ἐσωτερικὸν μέρος· ἐάν δηλαδὴ είνε δυνατόν νά ἐννοήσωμεν πλήρως τὴν κίνησιν ἢ παρὰ ὑποκατεστήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν γραμμὴν ποῦ διαγράφει αὕτη, καὶ τὸν χρόνον ποῦ τὴν μετρεῖ, ἐάν αἱ ἐννοιαὶ τῆς δυνάμεως ἢ τῆς ἐνεργείας, αἱ ὁποῖαι είνε ἀπαραίτητοι καὶ είνε ἐσωτερικαί εἰς τὰ στοιχεῖα τῆς ὕλης δὲν ἔχουν κανένα ἰδιαιτέρον νόημα ἀλλὰ είνε ἀπλῶς μεταβληταί εἰς μαθηματικούς τύπους. Κατὰ τὸν συγγραφέα οὔτε ἡ μεταφυσικὴ οὔτε ἡ ἐπιστήμη είνε ἀνάγκη νά φοβούνται καὶ τὸ ἐλάχιστον ἢ μίαν ἀπὸ τὴν ἄλλην, διότι κινουῦνται εἰς ἐντελῶς διάφορα ἐπίπεδα· ἀποτελοῦν τὰς δύο ὄψεις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, είνε δύο διάφοραι γλώσσαι ποῦ ἐκφράζουσιν τὴν ἰδίαν παγκόσμιον πραγματικότητα.

Βεβαίως, ἡ ἀνθρωπομορφικὴ ἀντίληψις ἔχει τι τὸ ἀφελές καὶ παιδικὸν ἴσως· ἀλλὰ δὲν πρόκειται δι' αὐτῆς νά ἀποδώσωμεν εἰς τὰ φυσικὰ φαινόμενα τὴν τάδε ἢ τὰδε πρῆξιν, τὸν τάδε, ἢ τὰδε σκοπὸν, μίαν ἐσωτερικὴν ζωὴν κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς ἰδικῆς μας. Πρόκειται ἀπλῶς νά γίνῃ παραδεκτὴ, γενικῶς, καὶ χωρὶς ματαίας ὑποθέσεις ἐπὶ τῶν λεπτομερειῶν, ἡ ἰδέα ὅτι ὑπάρχει μίαν ἐσωτερικὴν πλευρὰν εἰς ὅλα τὰ πράγματα, τῶν ὁποίων βλέπομεν τὴν ἐξωτερικὴν ὄψιν. Ποτὲ δὲν είνε δυνατόν νά κάμωμεν χωρὶς τὴν ἄλλην ἄποψιν, τὴν ὅποیان θέλομεν νά παραμερίσωμεν. Καὶ μήπως δὲν είνε ἀναπόφευκτος ἕνας τοιούτου είδους ἀνθρωπομορφισμὸς; Διότι πῶς ἔχομεν γνῶσιν τοῦ ὄντος, τοῦ χώρου, τοῦ χρόνου καὶ αὐτῆς τῆς ποσότητος καὶ τοῦ μέτρου ἂν μὴ διότι τὰ ἀντιλαμβανόμεθα ἐντὸς τοῦ ἑαυτοῦ μας ὡς στοιχεῖα τῆς πλέον ἀμέσου πείρας μας καὶ ἐν γένει τῆς διανοήσεώς μας; Καὶ αὕτη ἢ πλέον προσεκτικὴ καὶ ἀντιδογματικὴ φιλοσοφικὴ ἀποψις, αὐτὸς οὗτος ὁ σχετικισμὸς, εἰς τί συνίσταται ἂν ὄχι εἰς τὸ νά κατανοήσωμεν, ὅτι δὲν είνε δυνατόν νά γνωρίζωμεν ὅτι δῆποτε παρὰ μόνον ἕν σχέσει

πρὸς τὴν ἱκανότητά μας νὰ γινώσκωμεν καὶ συμφώνως πρὸς αὐτήν; Βεβαίως ὁ σκεπτικισμὸς καὶ ὁ ἀγνωστισμὸς ἀποτελεῖ ἄποψιν ἀκαταμάχτην ἀλλὰ συγχρόνως ματαίαν καὶ στείραν. Εἶνε λοιπὸν ἀνάγκη, ἐκόντες ἄκοντες, νὰ σκεπτόμεθα τὰ πράγματα συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην διάνοιαν ἐν γένει συμφώνως πρὸς τὰς ὑποδείξεις τῆς ἀτομικῆς μας διανοίας· ἢ μᾶλλον εἶνε ἀνάγκη νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ἐντὸς τοῦ ἀτόμου, τῆς ἀνθρωπότητος ἢ τοῦ σύμπαντος, ἡ διάνοια εἶνε μία καὶ ἡ αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, προϋπάρχουσα τῶν εἰδικεύσεων τούτων τὰς ὁποίας ὀνομάζομεν: «ἐγώ, οἱ ὄμοιοί μου, τὰ ἀντικείμενα».

V. Τὸ πρόβλημα τοῦ ὄντος. Γίνεσθαι καὶ εἶναι. — Τὸ σπουδαιότερον σημεῖον κατὰ τὸ ὅποσον ἡ σύγχρονος φιλοσοφία ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὰς προηγουμένας θεωρίας, εἶνε ὅτι ἐνῆ ἐκεῖναι ἐτοποθέτουσαν τὴν ἀληθῆ πραγματικότητα εἰς τὸ σταθερὸν καὶ ἀμετάβλητον, αἱ νεώτεραι θεωρίαι, ὅσον καὶ ἂν διαφέρουν ἀναμεταξύ των, εἶνε θεωρίαι τῆς ἐξελιξέως, τῆς κινήσεως, τῆς ἀλλοιώσεως καὶ τῆς μεταβολῆς. Τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν ἔχει καὶ ἡ ἐπιστήμη μας, προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ νὰ ἀριθμήσῃ τὰ ἄτομα ἀλλὰ διὰ νὰ μᾶς δείξῃ ὅτι εὐρίσκονται ἐν κινήσει. Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ ὁμῶς φαίνεται ὅτι προκύπτει μία σοβαρὰ ἀντινομία: ἂν θέλωμεν ἡ οὐσία, ἡ ὁποία πρόκειται νὰ ἐξηγήσῃ τὴν κίνησιν καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν φαινομένων, νὰ μετέχῃ τῆς ποικιλίας καὶ τῆς κινήσεως, τότε παύει νὰ εἶνε οὐσία· ἂν, τοῦναντίον, δὲν μετέχει τούτων, τότε δὲν χρησιμεύει πλέον καθόλου διὰ νὰ τὰ ἐξηγήσῃ. Ἀφ' ἑτέρου ὁμῶς εἰς τὴν καθαρὰν κίνησιν δὲν εἶνε πλέον δυνατὸν νὰ συλλάβωμεν τίποτε ἢ κἄν καὶ νὰ ὀνομάσωμεν κἄτι τι. Πῶς εἶνε δυνατὸν νὰ νοήσωμεν τὴν ἀλλοίωσιν, ἂν δὲν ὑπάρχει κἄτι τι τὸ ὅποσον νὰ ἀλλοιοῦται; Ἡ φύσις μᾶς δεικνύει πολλὰς καὶ ποικίλας ἀλλοιώσεις, ποὺ διασταυροῦνται καὶ εὐρίσκονται εἰς διάφορα ἐπίπεδα, ποὺ εἶνε διάφοροι κατὰ ποιότητα καὶ ἔχουν διαφόρους ῥυθμούς, εἰς τρόπον ὥστε ἀναλόγως τοῦ σημείου τῆς ἀπόψεως νὰ φαίνονται ἄλλοτε μὲν ὡς σταθερότητες καὶ βᾶσεις κινήσεως καὶ ἄλλοτε ὡς κινήσεις· ἐξ οὗ καὶ ὁ σπουδαῖος ῥόλος τῆς χροναξίας εἰς τὰ φυσιολογικὰ φαινόμενα. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν λύονται αἱ δυσκολίαι μας, ἀπλῶς ἀπομακρύνονται. Ἴσως ἡ ἔννοια τοῦ συνεχοῦς νὰ μᾶς ἐπιτρέπη νὰ διακρίνωμεν τί μένει σταθερὸν· π. χ. παρ' ὅλας τὰς μεταβολὰς ποὺ ἐπιφέρει ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἡλικία, παραμένει ἡ μορφὴ του, ἢ παρ' ὅλας τὰς ἀτομικὰς διαφορὰς καὶ διὰ μέσου τῶν γενεῶν διατηρεῖται ἡ μορφὴ τοῦ γένους. Ἀκολουθοῦντες ὁμῶς τὰς ἀπόψεις τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης δὲν καταλήγομεν ἄρα γε νὰ διερωτώμεθα, μήπως καὶ αὐτὸ τὸ συνεχές δὲν εἶνε παρὰ μία αὐταπάτη; Ἡ ἐπιστήμη δέχεται ὅτι ἡ πραγματικότης εἶνε ἀσυνεχῆς: ἄτομα, ἰόνια, ἠλεκτρόνια, quanta κλ. καὶ τότε φθάνομεν νὰ δώσωμεν δίκαιον εἰς τὸν Ζήνωνα μὲ τὴν ἀπορίαν του ὅσον ἀφορᾷ τὸ κινούμενον

καὶ ἀκίνητου βέλος. Ἐἰς τὴν ἐπιστήμην ὁμοῦς λησιμονεῖται καὶ τι : μεταξὺ τῶν ἀτόμων ἢ τῶν ἰσνίων ποὺ κινεῦνται διὰ μέσου τῶν ἀχανῶν ἐκτάσεων ὑφίστανται ἔλξεις καὶ ἀπίσεις, ἐπιδράσεις ποὺ ἀσκοῦνται διαρκῶς. Διὰ τὴν ὁμιλήσωμεν περὶ κινήσεως ἀνάγκη νὰ ὑπάρξῃ κάποια συνεχῆς μεταφορά, ἢ κάποια συνέχεια εἰς τὴν μετατροπὴν διὰ τὴν ὁμιλήσωμεν περὶ ἀλλοιώσεως. Ἦνε ἀδύνατον νὰ νοηθῇ τόσον ἢ κινήσεις ὅσον καὶ ἢ ἀλλοιώσεις ἀνευ ἑνὸς ἐλαχίστου ὅρου συνεχείας. Ἡ ἀντικειμενικὴ ὁμοῦς βᾶσις τῆς κινήσεως, τῆς ὑλικῆς ἢ καὶ γενικῶς πάσης ἀλλοιώσεως, ὅθεν εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῇ παρὰ μόνον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ὑποκειμενικὸν συνεχές μίας τάσεως. Χωρὶς τὴν σταθερότητα μίας τάσεως ὅθεν ὑπάρχει συνεχές. Ἡ τάσις ὁμοῦς ὅθεν νοεῖται χωρὶς νὰ συνοδεύεται καὶ ἀπὸ μίαν ἔστω καὶ συγκεχυμένην συνείδησιν τοῦ ἑαυτοῦ τῆς· εἰς κάθε ἰδέαν τάσεως ἢ ἐντάσεως, περιλαμβάνεται, ὅσονδῆποτε ἀόριστον, καὶ καὶ τὸν κατεύθυνσιν καὶ προσπάθειαν πρὸς ἐνότητα. Ἡ σχετικὴ μονιμότης τοῦ ἀντικειμένου ἔλκει τὴν ἐνότητά τῆς ἀπὸ τοῦ συνεχές· ἢ συνέχεια εἶνε ἤδη τάσις καὶ ρυθμός, ὁ δὲ ρυθμὸς εἶνε ἀριθμὸς, σκοπὸς, διάνοια.

Ἡ ἀντινομία μεταξὺ εἶναι καὶ γίνεσθαι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶνε ἀναπόφευκτος, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἄλυτος, μόνον ἐφ' ὅσον μένομεν ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ πραγματικοῦ κόσμου. Αἱ δύο ὁμοῦς αὗται ἐννοιαὶ ὅθεν ἔχουν καμμίαν πραγματικότητα ἔξω ἀπὸ τὴν ἀντίθεσιν τῶν αὐτῆν : εἶνε δύο ἀπόψεις τῆς ἐνσυνειδήτου ζωῆς, σύμφυτοι εἰς αὐτήν. Ἡ νόησις πρέπει νὰ τὰς συμπεριβάτῃ : διὰ τούτου καὶ ἡ νεωτέρα φιλοσοφία μόνον ἰδεοκρατικὴ εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε. Μόνον ἢ διάνοια εἶνε εἰς θέσιν νὰ διατηρήσῃ τὸ ἐλάχιστον ἕριον ἐνότητος, ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἢ ἀλλοίωσις διὰ νὰ εἶνε δυνατόν νὰ καθορισθῇ. Ἦνε ἀλήθεια ὅτι τὰ ὄντα ἐμφανίζονται ὡς ἐὰν νὰ μετεβάλλοντο διαρκῶς καὶ ὅτι κάθε σταθερότης καὶ κάθε νόμος φαινόμενοι ὡς καὶ προσωρινόν : ἀλλὰ ὅθεν πρέπει νὰ λησιμονήσωμεν ὅτι κάθε πραγματικότης εἶνε ἐνέργεια τῆς διανοίας· κάθε διανόησις εἶνε συγχρόνως καὶ κρίσις περὶ ἀληθείας· ὡς πρὸς πᾶν δὲ τὸ ὅποιον θέτει ὡς ὑπάρχον ἢ ὡς ἀληθές, οἰκδῆποτε σκέψις καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ σκέψις τῆς ἀλλοιώσεως εἶνε, ὑπὸ μίαν ἐννοίαν, ἀπόλυτος ἢ σταθερά. Κάθε διανόησις καθορίζει, ἐνοποιεῖ καὶ ἀντικειμενοποιεῖ· ὅτι καταφάσκει τὸ ἀρπάζει ἀπὸ τὴν ροὴν τῶν φαινόμενων καὶ τοῦ γίνεσθαι καὶ τὸ ἐνσωματώνει εἰς τὸν κόσμον τῶν ἀληθειῶν.

Ἐἰς μίαν ἰδεοκρατίαν τοῦ τύπου τούτου οἱ ἀντίπαλοι τῆς παρατηροῦν ὅτι αὕτη κινεῖται εἰς τὸν κόσμον τῆς ἀφαιρέσεως καὶ τῆς καθαρᾶς ἰδέας, καὶ ὅθεν εἶνε εἰς θέσιν νὰ ἐξηγήσῃ οὔτε τὴν ποιότητα τῶν αἰσθησέων, οὔτε τὴν ἀτομικότητα. Ἦνε ἀλήθεια· ἀλλὰ μήπως ὑπάρχει καμμία ἄλλη θεωρία ποὺ νὰ εἶνε εἰς θέσιν νὰ δώσῃ περισσοτέρας ἐξηγήσεις : Ἐἰς τὰς ποιότητας ποὺ αἰσθησόμεθα ὅθεν εἶνε δυνατόν νὰ δοθῇ ἐξηγήσεις : ἀποτελοῦν μίαν συναναφορικὴν ἢ ἀχώριστον ἀποψιν κάθε δράσεως τοῦ συνειδῶτος καὶ κάθε κρίσεως. Κάθε διανόησις εἶνε λοι-

πόν, ἀφ' ἑνὸς μὲν σχέσις τὴν ὁποῖαν ἀντιλαμβάνομεθα καὶ ἐννοῦμεν, καὶ ἀφ' ἑτέρου εἶνε μία ἐνέργεια, τὴν ὁποῖαν αἰσθανόμεθα μὲ τὴν ἰδιαιτέραν τῆς ἀπόχρωσιν, τὸν τόνον τῆς καὶ τὴν ἰδιαιτέραν τῆς ποιότητα. Τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα εἶνε κατὰ ποικίλους βαθμοὺς συνδυασμένα, ποτὲ ὁμως δὲν εὐρίσκεται μόνον τὸ ἓν χωρὶς τὸ ἄλλο. Ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς φύσεως τῆς διανοίας ἔπεται ὅτι δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἐνεργήσῃ τὸ ἐγὼ χωρὶς νὰ ἔλθῃ ἀντιμέτωπον πρὸς ἓνα μὴ ἐγὼ, οὔτε τὸ πνεῦμα χωρὶς τὴν φύσιν. Ὁ Πλάτων ἔλεγεν ὅτι τὸ «ταῦτόν» ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὸ «ἕτερον», πού εἶνε ἡ ἀρνησίς του, ἀλλὰ πού τοῦ παρέχει διαρκῶς νέαν ὕλην διὰ νὰ τὴν ἀφομοιώσῃ πρὸς ἑαυτό.

Τὸ πρόβλημα τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ καθ' ἕκαστον ἀτόμου εἶνε ἐξ ἴσου ἄλυτον, ἴσως ὁμως ἡ ἰδεοκρατία εἶνε εἰς θέσιν νὰ τὸ καταστήσῃ νοητόν. Ὁ φιλοσοφικὸς ἢ ὁ ὀρησκευτικὸς δογματισμὸς θεωροῦν ὅτι ἡ ἀτομικὴ ψυχὴ εἶνε διακεκριμένη ἀπὸ τὸ σῶμα. Νομίζομεν ὅτι, τελειωτικῶς, διὰ νὰ φθάσωμεν ἕως εἰς τὴν πηγὴν καὶ τὴν ἐγγύσιν τῆς προσωπικότητος, πρέπει νὰ ἀνατρέξωμεν ἕως εἰς μίαν διάνοησιν ἐν ἐνεργείᾳ. Ἡ ἐνότης καὶ ἡ ταυτότης αὐτῆς δὲν ὁμοιάζουσι μὲ καμμίαν ἀκίνητον οὐσίαν, ἀλλὰ μᾶλλον μὲ μίαν ὀρμὴν, μίαν ἔμπνευσιν καὶ μίαν προσπάθειαν, ἡ ὁποία διαρκῶς συγκεντροῦται καὶ συνδέει καὶ ἀφομοιώνει τὰ προηγούμενά της στοιχεῖα πρὸς νέας διαρκῶς βιώσεις.

Πῶς ὁμως ἀποχωρίζονται αἱ οὕτω ἐννοούμεναι συνειδήσεις ἀπὸ τὴν παγκοσμίαν διάνοησιν, διὰ νὰ ἀποτελέσουν τὰς καθ' ἕκαστον προσωπικότητας; Ἐὰν θελήσωμεν νὰ τὰς θεωρήσωμεν ὡς οὐσίας δεδομένας ἐκ τῶν προτέρων καὶ τελείως καθωρισμένας, τὸ πρόβλημα εἶνε ἄλυτον. Ἐὰν ὁμως τὰς θεωρήσωμεν ὡς ἀνεξάντλητον πνευματικὴν ἐνέργειαν, πάντοτε αὐτόματον καὶ δημιουργικὴν, ἐνέργειαν ἡ ὁποία διαρκῶς προσπαθεῖ νὰ πλουτίξῃ ἑαυτὴν ἀπὸ τὰς προηγούμενας τῆς προσπάθειας χάριν μεγαλειτέρας μελλούσης ἐνεργείας πρὸς τὸν σκοπὸν νὰ ἐνοποιηθῇ εἰς μίαν τελειοτέραν συνειδήσιν καὶ κατοχὴν τοῦ ἑαυτοῦ τῆς, καὶ πρὸς τοῦτο τείνει νὰ δημιουργήσῃ δι' ἑαυτὴν τὸ ὄργανον ἐκεῖνο πού λέγεται ὀργανωμένον σῶμα, τότε θὰ ἴδωμεν πῶς διαμορφοῦται εἰς ἄτομον ἢ πρόσωπον ἐὰν καὶ καθ' ὃ μέτρον ἐπιτυχάνει τοῦ σκοποῦ τῆς. Ὅπως ἡ διάνοια δημιουργεῖ τὰς λέξεις καὶ τὰ σημεῖα τῆς ἐκφράσεώς της καὶ διὰ τοῦ τρόπου τούτου καθορίζει ἀκριβέστερον ἑαυτήν, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον καὶ ἡ πνευματικὴ δύναμις προοδεύουσα δημιουργεῖ τὰς ὀργανικὰς τῆς μορφάς, καὶ ἐνσωματοῦται εἰς αὐτάς κατὰ διαφόρους ρυθμούς, καθορίζουσα ἀλλὰ συγχρόνως καὶ περιορίζουσα ἑαυτήν· διὰ τοῦτο καὶ δὲν εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθῇ χωριστὰ ἀπὸ τὸ σῶμα τῆς, τὸ ὅποτον εἶνε συγχρόνως ἔργον τῆς, χωρὶς νὰ μεταβληθῇ εἰς κἄτι τὸ ἐντελῶς ἀφηρημένον.

Τοιοῦτου εἶδους ἰδεοκρατία δὲν ἀντιτίθεται εἰς τὸν ρεαλισμόν, ἀλλ' εἶνε ὁ κατ' ἐξοχὴν ρεαλισμὸς, διότι δίδει εἰς κἄθε πρᾶγμα τὸν βαθμόν

και τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῆς πραγματικότητος, τὰ ὅποια τὸ καθιστοῦν δεκτικὸν γνώσεως και καθορισμοῦ ἀπὸ μέρους τοῦ πνεύματος. Ἡ ἰδεοκρατία μας δὲν εἶνε σολιψισμός. Εἴπομεν ὅτι ἡ ἀτομικὴ ὑπαρξίς τοποθετεῖται ἐντὸς μίας προηγουμένης και ἀπολύτου διανοίας· εἶνε λοιπὸν φυσικὸν νὰ δεχώμεθα ὅτι ὑπάρχουν και ἄλλα κέντρα ἀπόψεως εἰς τὸν κόσμον, πλὴν τοῦ ἰδικοῦ μας, ἐξ ἴσου πραγματικά διότι εἶνε ἐξ ἴσου ἀναγκαῖα διὰ τὴν κατανόησιν και τὴν συνοχὴν τοῦ ὄλου· ἐκ τῶν ἀμοιβαίων δὲ σχέσεων και ἐπιρροῶν ὅλων τούτων τῶν κέντρων συνειδήσεως ἀποτελεῖται ἡ ἐνότης και ἡ πρόοδος τοῦ σύμπαντος.

Ἡ τελευταία ἐννοία ἡ ὅποια προβάλλει ἀπὸ τὸν «συγκεκριμένον» τοῦτον «φραλισμόν» εἶνε ἡ τῆς ἐλευθερίας. Πρέπει ὁμοίως εὐθύς ἐν ἀρχῇ νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι, ἐὰν τοποθετήσωμεν τὴν ἐλευθερίαν μεταξὺ τῶν θετικῶν γεγονότων, και θελήσωμεν νὰ τὴν ἀποδείξωμεν ὡς ἰδιότητα ὀρισμένης κατηγορίας φαινομένων εὕρισκομένων ἐπὶ τοῦ ἰδίου ἐπιπέδου μὲ τὰ λοιπὰ φαινόμενα, θὰ φθάσωμεν εἰς καθαροὺς παραλογισμούς. Ἡ ἀληθὴς ἀποψίς εἶνε ἡ τοῦ Kant.

Μεταξὺ ἐλευθερίας και καθοριστικισμοῦ ὑπάρχει θεμελιώδης διαφορὰ ἀπόψεως. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῶν ἀντικειμένων, τῆς φύσεως, τῶν πραγμάτων ὡς δεδομένων και εὕρισκομένων ἐντὸς τοῦ χώρου και τοῦ χρόνου, ὁ καθοριστικισμὸς και ἡ αἰτιότης κυριαρχοῦν ἀπολύτως και γενικῶς χωρὶς καμμίαν ἐξαιρέσιν. Ἀφ' ἑτέρου πᾶν ὅ,τι εἶνε δεδομένον εἰς τὴν θετικὴν ἐπιστήμην ὡς ἀντικείμενον προϋποθέτει και μίαν ἐσωτερικὴν φάσιν, και ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν ἐνὸς ὑποκειμένου· τὸ ὑποκείμενον ὁμοίως θὰ ἤμπορεῖ νὰ εἶνε ἄλλο παρὰ ριζικὸς αὐτορμητισμὸς ἢ ἐλευθερία. Εἶνε ἀντιφατικὸν νὰ θέλω νὰ σκεφθῶ τὸν ἑαυτόν μου ἢ τὴν φύσιν ὡς κατὶ τελειωμένον και καθωρισμένον τὴν στιγμὴν ἀκριβῶς ὅπου, μὲ τὸν ἀσκέπτωμαι και νὰ ἐνεργῶ, προσθέτω εἰς αὐτὰ ἀκόμη κατὶ τι. Ἐὐ ἀντικείμενον τῆς διανοήσεώς μου εἶνε τὸ παρελθόν· αὐτὸ μόνον ἀποτελεῖ ἐν ὄλον ὑποκείμενον εἰς τὸν καθοριστικισμόν· ἐνῶ ἐκεῖνο ποῦ προστίθεται, ἡ ἐνέργεια τῆς διανοήσεως μὲ τὸν χαρακτήρα τῆς μοναδικότητος και τοῦ αὐτορμητισμοῦ εἶνε καθαρά δημιουργία και ἐλευθερία. Ἐὐ νὰ θεωρήσωμεν λοιπὸν μίαν πράξιν ὡς ἐλευθέραν σημαίνει νὰ τὴν ἐξετάσωμεν ἐκ τῶν ἐνδον κατὰ τὴν γένεσιν τῆς ἰδίας ἑαυτῆς ἐσωτερικῆς και ἐνσυνειδήτου δράσεως. Εἰς τὴν συνείδησιν τῆς διανοήσεως περιλαμβάνεται ἡ πέτρα και ἡ πρωταρχικὴ ἀπόδειξις τῆς ἐλευθερίας· συνίσταται δὲ εἰς τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὴν γνῶσιν τὸ ὑποκείμενον και νὰ περιορίσωμεν αὐτὴν ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ἀντικείμενον, δηλ. εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς, εἰς τὴν ὕλην τῆς. Ἀφοῦ δὲ μόνον ὑπὸ μορφὴν αὐτορμητισμοῦ και συνειδήσεως μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ φαντασθῶμεν τὴν πραγματικότητα, ἔπεται ὅτι εἰς ὄλα τὰ πράγματα θὰ ὑπάρχει δύναμις συνείδησις και βούλησις, και συνεπῶς ἀπαρχαί τινες ἐλευθερίας. Ὅσον αὐξάνει ὁ βαθμὸς τῆς διανοήσεως θὰ αὐξάνει και ὁ ἀντίστοιχος βαθμὸς τῆς ἐλευθερίας.

Ἡ ζῶσα ἐνέργεια τοῦ πνεύματος ἢ ὁποῖα εἶνε ἡ ἀρχὴ πάσης ἐλευθερίας, εἶνε, κατὰ ταῦτα, συνδεδεμένη πρὸς τὴν ἐνότητα κάθε ὄντος καὶ τὴν ἀποτελεῖ περισσότερο παρ' ὅ,τι τὴν ἐκφράζει. Ἡ ψυχὴ εἶνε μία καὶ πολλαπλὴ συγχρόνως. Εἶνε μία ὡς ἐκ τῆς ἀδιαίρετου ἐνότητος τῆς κρίσεως, τοῦ «νοῦ»: ἀλλ' εἰς τὴν ἀδιαίρετον αὐτὴν ἐνότητα συντελεῖ τὸ σύνολον τοῦ σώματος, καὶ τὸ σύνολον τοῦ σύμπαντος διότι παρέχουν εἰς αὐτὴν τὴν ὕλην τῆς, τὸ ἀντικείμενόν τῆς.

VI. Ἡ ἰδέα τοῦ Θεοῦ. Ὁ συγγραφεὺς θέτει τέλος τὸ ἐρώτημα ἐὰν τὰ ἰδεώδη τοῦ ἀνθρώπου ἔχουν ἀνάγκη μίας ἀπολύτου βάσεως· μήπως ὡς ἐγγύθησιν τῶν ἔχουν ἀνάγκη ἐνός ἀνωτάτου ὄντος, μίας Ἀνωτάτης διανοίας, μὲ μίαν λέξιν τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἐννοια τοῦ Θεοῦ εἶνε πολύπλοκος καὶ σκοτεινὴ, γεμάτη ἀπὸ συναισθηματικὰ στοιχεῖα, εὐρίσκεται δὲ εἰς τὸ ἀκρότατον ὄριον τοῦ ὑπερτάτου Λόγου καὶ τοῦ πλέον ἀδιαπεράστου μυστηρίου. Ἡ ρίζα τῆς ἐννοίας αὐτῆς εἶνε τοῦλάχιστον τριπλῆ.

1) Εἰς τὰς πλέον πρωτογόνους θρησκείας φαίνεται ἀναβλύζουσα ἀπὸ ἑναυτόματον ἀνθρωπομορφισμόν: αἱ θρησκείαι αὐταὶ ἀντιλαμβάνονται τὸν Θεὸν ὡς ἄτομον, ὡς πρόσωπον. 2) Μόλις ὡς προσθεύση ἢ ἐπιστημονικὴ καὶ ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις ἀναφαίνεται μίαν νέα ἐννοια: ὅτι δηλ. ὁ Θεὸς ἀποτελεῖ τὴν βασικὴν ἐνότητα τῶν ζῶντων καὶ τῶν φαινόμενων, τὸν δεσμόν καὶ τὴν ἀλληλεγγύην ὅλων τῶν στοιχείων τοῦ σύμπαντος. Ἡ δευτέρα αὕτη ἐννοια εἶνε ἀντιθέτος πρὸς τὴν προηγουμένην· τίποτε δὲν ἀπέχει περισσότερο ἀπὸ τὴν ἐννοιαν ἐνός προσώπου ὅσον ἡ εὕτω νοουμένη ἐννοια τοῦ Θεοῦ. 3) Ἡ πάσχουσα ὁμις ἀνθρωπότης ἔχει ἀνάγκη νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν ἀξίαν τῶν πράξεών τῆς, τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν προσπαθειῶν τῆς καὶ εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ἐπιτυχίας τῶν· ἐξ οὗ καὶ ἡ ἰδέα ἐνός Θεοῦ ἠθικοῦ, ἰσχυροῦ καὶ καλοῦ ποὺ νὰ νοεῖται ὡς ἡ ἀνωτάτη πραγματοποίησις τῶν ἀνωτάτων μας σκοπῶν, ὡς ἡ ἐνσωμάτωσις τῆς πίστεώς μας, τῆς ἐλπίδος καὶ τῆς ἀγάπης μας, ἐνός Θεοῦ ποὺ νὰ ἐνσωματώσῃ πρὸ παντός τὸ ὡραῖον καὶ τὸ Ἀγαθόν. Αἱ ἐννοιαὶ ὁμις τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ ὡραίου καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἔχουν ἄρα γε ἀνάγκη ἐνός Θεοῦ διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἡμελίον αὐτῶν; Ἐὰν θέλωμεν νὰ θεωρήσωμεν τὰς τρεῖς αὐτὰς κατηγορίας ὡς δεδομένα ἀπόλυτα, ἐν καταστάσει στατικῆς, τότε φαίνονται νὰ χάνουν κάθε καθωρισμένην ἐννοιαν, ἢ νὰ ἀντιφάσκουν ἀναμεταξύ τῶν καὶ νὰ ἀλληλαναιροῦνται. Ἐξ ἀντιθέτου ἔχουν ἀντικειμενικότητα ἐὰν θεωρήσωμεν ὅτι ἐνυπάρχουν εἰς ὅλας τὰς μορφὰς τοῦ εἶναι, ὅτι εἶνε αὐτόματοι τάσεις τῆς πνευματικῆς ἐνεργείας, ἐὰν τουτ. ἐκφράζουσι τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατεύθυνσιν τῶν ἰδικῶν μας προσπαθειῶν καὶ τῆς παγκοσμίου ἐξελίξεως. Ἀλήθεια, κάλλος καὶ ἠθικότης δὲν εἶνε παρὰ ἡ κατάφασις καὶ ἡ θέλησις τῆς τάξεως καὶ τῆς λογικότητος· ὅχι τάξεως ἐτοίμης καὶ πραγματοποιημένης ἐκ τῶν προτέρων, ἀλλὰ τάξεως ποὺ πρόκειται νὰ δημιουργήσωμεν διὰ τῆς πλέον ἐλευθέρας ἀρετῆς μας καὶ μὲ τὸν

μεγαλείτερον κίνδυνόν μας. Ἄλλὰ τάξις ἢ δημιουργία τάξεως δὲν ὑπάρχει παρὰ μόνον διὰ μίαν διάνοιαν. Εἰς τὸ σύμπαν ὑπάρχει τάξις διότι ὑπάρχει διάνοια. Τὸ ἀληθινὸν καὶ μοναδικὸν συνεπῶς πρόβλημα διὰ τὴν νεωτέραν φιλοσοφίαν εἶνε τὸ τῆς διανοίας, τῆς ἀξίας τῆς καὶ τῆς θέσεώς τῆς ἐντὸς τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ἡ ἰδεοκρατία εἶνε ἀληθής, τότε ἡ παγκόσμιος αὐτὴ διάνοια καὶ ἡ θέλησις διὰ μίαν τάξιν ποῦ εἶνε ἀδιασπαστῶς συνηνωμένη με αὐτήν, μᾶς διαχέει καὶ μᾶς περιβάλλει. Εἶνε ἴσως διάφορος, εὐρύτερα καὶ βαθύτερα ἀπὸ ἡμᾶς καὶ ἀπὸ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἐπειδὴ εἶνε ὅτι ἔχομεν βαθύτερον ἐντὸς μας, ἐσωτερικὴ καὶ ὑπερβατικὴ συγχρόνως, μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἰπωμεν ὅτι εἶνε θεία καὶ νὰ τὴν ἀποκαλέσωμεν Θεόν.

Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ διάνοια εἶνε ἡ τάξις πρὸς μίαν τάξιν, διὰ τοῦτο μᾶς εἶνε δυνατόν νὰ εἰπωμεν ὅτι, ὁ Θεὸς τῶν ἰρησκειῶν ἢ τῶν φιλοσοφῶν ἢ εἶνε πράγματι μία βασικὴ καὶ θεμελιώδης τάξις καὶ προσπάθεια πρὸς μίαν τάξιν ἐλονέν καθαριωτέραν καὶ τελειότεραν. Τὸ ζήτημα ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἢ εἶνε νὰ γνωρίζωμεν, ἐὰν τὸ γίνεσθαι τῶν ὄντων καὶ τῆς ζωῆς ἢ εἶνε τὸ θέσωμεν ὡς αὐτάρκες, ὡς ἀρχὴν καὶ τύπον πάσης ἀξίας, ἢ τοῦναντίον ἢ εἶνε δεχθῶμεν καὶ πέραν αὐτοῦ μίαν Τελειότητα τελειωμένην, μίαν Διάνοιαν ξεδιπλωμένην καὶ παροῦσαν ὁλόκληρον ἐνώπιον τοῦ ἑαυτοῦ τῆς.

Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι τὴν Τελειότητα δὲν εἶνε δυνατόν ποτὲ νὰ τὴν κατέχωμεν, ἀλλὰ ὅτι μόνον ἀδικκόπως ἢ προσεγγίζωμεν πρὸς αὐτήν, τότε τὸ πρᾶγμα ἢ φαίνεται ὡς ἐὰν ἡ ἐξέλιξις νὰ στερεῖται κατευθύνσεως, καὶ αἱ ἀξίαι νὰ κινδυνεύουν νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸν κύκλον τῶν υποκειμενικῶν ἐννοιῶν. Χωρὶς νὰ θέλωμεν λοιπὸν ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ Ἀπολύτου, καὶ θέτομεν λεληθότως μίαν ἀνωτάτην συνειδησιν, μίαν ἀνωτάτην ἐστίαν τῆς ὁποίας ἡμεῖς ἢ εἶμεθα οἴοντι αἱ σπῖθες. Βεβαίως ἢ καὶ ἕκαστον σκέψις καὶ διανόησις εἶνε ἰδικόν μας ἐνέργημα, καὶ ὅτι ὡς ἔντα ἐνεργά, δηλ. ἐλεύθερα καὶ ἱκανά πρὸς πρόσδον, ἔχομεν εἰς τὰ χέρια μας τὸ μέλλον μας· ἀλλὰ παρ' ὅλα ταῦτα πρέπει νὰ προὔπηρξαν ἤδη αἱ συνθήκαι ἰσορροπίας καὶ ἀνισορροπίας, δυνατότητος καὶ ἀδυναμίας μεταξὺ τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν πραγμάτων. Ἐπὶ πλέον μᾶς χρειάζεται καὶ μία βᾶσις διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ παρελθόντος. Μᾶς εἶνε λοιπὸν δύσκολον νὰ μὴ δεχθῶμεν ἕνα εἶδος αἰωνίας ὑπάρξεως, τοῦλάχιστον δικαίῳ, π. χ. τῆς γεωμετρίας ἢ τῆς λογικῆς, καὶ πρὶν ἀκόμη τὴν ἐφαρμώσουν τὰ πεπερασμένα πνεύματα.— Σχέσεις, ἰδέαι, ἀλήθεια δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρχουν ἄλλως παρὰ μόνον διὰ τῆς διανοήσεως· φαίνονται λοιπὸν ὅτι ἀπαιτοῦν ὡς ὑπόβαθρον τῶν μίαν Διάνοιαν ὅπου αἰωνίως νὰ τίθενται ὡς πραγματικά.

Βεβαίως τὸ αἰσθημα καὶ ἡ πίστις εἶνε δυνατόν νὰ προχωρήσουν ἀκόμη περισσότερον· ὁ νοῦς ὁμῶς, νομίζωμεν ὅτι πρέπει νὰ σταματήσῃ ἐδῶ, καὶ νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι ὁ μόνος τρόπος τῆς ὑπάρξεως τῆς Δια-

νοίας καθ' ἑαυτήν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε ὁμοίος πρὸς τὸν οἰονδήποτε ἐκ τῶν πραγμάτων ποῦ γνωρίζομεν, καὶ ὅτι οἰαδήποτε ἀπόπειρα νὰ τὴν καθορίσωμεν θὰ τὴν περιώριζε, δηλαδή κατ' οὐσίαν θὰ τὴν ἤρνεϊτο.

Καὶ οὕτω βλέπομεν ὅτι καὶ ἡ σύγχρονος φιλοσοφία ἔχει νὰ ἀντιμετώπισῃ ἀκριδῶς τὰ ἴδια μεταφυσικὰ προβλήματα ὅπως καὶ αἱ φιλοσοφίαι τῶν παρελθόντων αἰώνων.

M. T.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΡΟΣ

Επιτομή του έργου του Κ. Τ. Μ. Τ. 1906

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ΔΙΕΘΝΗΣ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

Rivista Internazionale di Filosofia del Diritto.

Τεύχος II. Μάρτιος - Απρίλιος 1940.

Περιεχόμενα.

Walter Cersurini Sforza, Il problema dell' autorità.

Felice Battaglia, Storia della filosofia del diritto e storia delle dottrine politiche.

Norberto Hobbis, Sulla «filosofia dell' istituzione».

Alda Testa, Personificazione e personalità.

Κριτικά σημειώματα, βιβλιογραφία κλπ.

« S C I E N T I A »

1 'Απριλίου 1940

K. Stumpff, Die Anwendung periodographischer Methoden auf die Erforschung der Luftdruckschwankungen im europäischen Wettergebiet 2 μερ.

G. Marandini, I laghi dell' Africa Orientale Italiana.

F. Bremer, Les ondes électriques de l'ecorce cérébrale.

W. A. Allee, Concerning the Origin of Sociality in Animals.

Β'. ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

M. Gorce et F. Bergounioux, Science moderne et philosophie médiévale. Introduction de J. Laporté. Paris Alcan 1938.

G. Olivieri, Psicologia delle abitudini. Fr. Bocca. Milano.

Lombardi A., Critica delle Metafisiche. Bardi, Roma 1940.

Boyer J., Essai d'une définition de la vie. Paris, Alcan 1939.

Galli E., Psicologia delle sensazioni organiche, 2 τόμ. A. Rondinella, Napoli, 1939.

Pende N., Scienza dell ortogenesi. Istituto Italiano d'Arti Grafiche, Birgano 1939.

Mardiello (Giuseppe), La metafisica del soggetto e il principio speculativo del diritto. Torino, G. Gruppichelli, 1939.

Abbagnano (Nico), La struttura dell' esistenza. Torino, Paravia, 1940.

Zeise (Hans), Der Staatsmann. Ein Beitrag zur Interpretation des Platonischen Politikos. Leipzig 1938.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΠΕΡΣΙΟΣ